

Andrej Stojanović
Student master studija sociologije
Filozofski fakultet
Univerziteta u Beogradu
andrej.stojanovic103@gmail.com
ORCID: <https://orcid.org/0009-0009-8739-4711>

O nemogućnosti koegzistencije socijalističke megaideologije sa „modernim“ megaideologijama na primeru rasta nacionalizma u Vajmarskoj Nemačkoj i Jugoslaviji¹

APSTRAKT: Ovaj rad teži da ponudi teorijsku osnovu za analizu razvoja liberalne, konzervativne i socijalističke megaideologije kao faktora koji neminovno oblikuju društvenu realnost različitih, i dalje relevantnih državnih sistema. Sučeljavanjem pojmove ideologije i utopije, te njihovim pozicioniranjem u odnosu na pomenute megaideologije, opisuje se položaj svake od njih. Megaideologije, usled svoje inherentno konfliktne prirode, ne mogu koegzistirati u savremenom svetskom političkom sistemu. Pored nemogućnosti koegzistencije, socijalistička megaideologija ispostavlja se više kao utopističko nastojanje ka određenom sistemu nego kao prava megaideologija. Na primerima rasta nacionalizma u Vajmarskoj Nemačkoj i socijalističkoj Jugoslaviji nastojaćemo da prikažemo uzroke nemogućnosti koegzistencije socijalističke megaideologije sa drugim megaideologijama, pre svega zbog njenih unutrašnjih nekonzistentnosti,

¹ Ovaj rad posvećen je profesoru V. Iliću.

ali i zbog problematizovanjasamog shvatanja socijalističke megaideologije kao ideologije uopšte. Rad se zasniva na analitičkom teorijskom pristupu i oslanja se na sekundarnu istorijsku i sociološku literaturu.

KLJUČNE REČI: Megaideologije, Ideologije, Socijalizam, Liberalizam, Konzervativizam, Politika, Utopija.

Uvod

Razvoj ideološke svesti u različitim društvima zasniva se na kolektivnim sistemima vrednosti koje usvaja dominantna društvena grupa, a koji se, uz prećutni pristanak, nameću širim slojevima društva. Na ovaj način može se sumirati Gramšijev (Antonio Gramsci)² pojam hegemonije, kao okvir unutar kog ovaj rad treba čitati. Budući da se u analizi upoređuju različiti oblici ideologije, odnosno megaideologije, koje u svojoj osnovi sadrže ideju hegemonije, ovakvo određewe predstavljaće okosnicu rada. Parsonovski (Talcott Parsons) deo definicije, koji naglašava ulogu usvajanja vrednosti kao mehanizma oblikovanja ponašanja društvenih aktera, čini drugi važan segment analize megaideologija.³ Akteri će, u skladu sa vrednostima koje se predstavljaju kao opšte-prihvaćene, oblikovati svoje živote. Prihvaćeni korpus ideja, odnosno ideologija, usmeravaće društvene okolnosti. . Pre nego pređemo na određenje pojmova i koncepata, važno je naglasiti da će se na narednim stranicama govoriti o teorijskim mogućnostima koegzistencije megaideologija, i to kroz dva primera koji su vremenski odvojeni, odnosno asinhroni, ali se mogu posmatrati kao delovi kontinuiranog procesa „kruženja megaideologija“.⁴ Asinhronost koja predstavlja osnovu ovog rada odnosi se na analizu dva veoma različita društva, jednog koje nije bilo socijalističko, ali je socijalizmom snažno obeleženo – Vajmarsko Nemačkog – i drugog, predstavnika tzv. stvarne verzije socijalizma u Jugoslaviji⁵. Direktne veze između ovih

² Antonio Gramši, *Intelektualci, kultura, hegemonija* (Novi Sad: Mediterran Publishing, 2018), 56–69.

³ Rajt Milš, *Sociološka imaginacija* (Beograd: Školska knjiga, 1964), 33–58.

⁴ Po ugledu na ideju kruženja elita predstavljenog u istoimenom radu Vilfreda Pareta (Novi Sad: Mediterran Publishing: 2017).

⁵ Za više o ideji asinhronosti i kontinualnosti u analizi pojedinih egalitarnih sistema videti i: Ferenc Feher, Agnes Heler i Đerđ Markuš, *Diktatura nad potrebama* (Beograd: Pečat, 1986), 21–79.

sistema teško mogu biti uspostavljene. Ipak, zagovaranje egalitarne politike u oba slučaja dovelo je do sličnih rezultata, što ćemo nastojati da pojasnimo u nastavku rada. Kontinuitet argumentacije zadržava se u pretpostavci da se dva različita vremenska trenutka u kojima ovi sistemi nastaju mogu smatrati srodnim, utoliko što će biti prihvaćena pretpostavka Erika Hobsbauma (Eric Hobsbawm) i drugih teoretičara pozne modernosti da su *iskrene* tradicije „jače” i kohezivnije od izmišljenih, ili „mišljenih” tradicija, bliskih utopijskim idealima i sa nejasnim korpusom vrednosti.⁶ Drugim rečima, iako se zasnivaju na sličnim polaznim pretpostavkama, odnosno na ideji da vrednosti determinišu društvenu realnost, utopijske vrednosti, kao i dalje neostvarene, ostaju nedovoljno snažne da samostalno (bez upliva totalitarizma, manipulacija ili sile) stabilno upravljaju društvom. Ova teza biće prihvaćena i u našem radu, sa ciljem utvrđivanja odnosa vrednosti u modernim društvima i nemogućnosti koegzistiranja ideologija prema modelu koji će biti izložen u nastavku. Za razliku od radova koji se na Karla Šmita (Karl Schmitt) pozivaju kao na teoretičara političkog, bilo u kontekstu distinkcije prijatelj/neprijatelj bilo kroz koncept suvereniteta, u ovom radu prednost će imati njegovo razumevanje odnosa mita i ideologije. Kontinuitet će se pronaći i u pristupu kritici koja ne pretenduje na kvalitativno novi teorijski iskorak u razumevanju odnosa megaideologija, već na alternativnu interpretaciju određenih starijih liberalnih kritika. Megaideologije, kako ćemo ih koristiti u ovom radu, odnose se prevashodno na šire skupove vrednosti kojima se u konkretnim društvima daje prednost. Istovremeno, zadržaće se i osnovni Manhajmov (Karl Mannheim)⁷ pristup pojmovima ideologije i utopije kao analitičkim konstruktima koji služe razumevanju stvarno življenog sveta Iako će fokus rada ostati na teorijskom nivou, uz težnju ka višem stepenu apstrakcije, oslanjanje na konkretne istoriografske podatke omogućiće sagledavanje uzročno-posledičnih veza u kretanju od socijalizma ka nacionalizmu. . Rad polazi od sledeće teze: egalitarne megaideologije predstavljaju prelaznu fazu ka dvema drugim megaideologijama, usled svojih inherentnih nedostataka, visokoapstraktnih pretpostavki i naglašenog, često forsirajućeg odnosa moći u društvu. Primeri dve države navedene

⁶ Erik Hobsbaum i Terens Rejndžer, *Izmišljanje tradicije* (Beograd: Biblioteka XX vek, 2011), 5–27.

⁷ Karl Manhajm, *Ideologija i utopija* (Beograd: Nolit, 1968), 53–107, 235–243.

u naslovu ilustriraće procese kroz koje ove megaideologije odumiru, ostavljajući prostora drugim oblicima megaideološkog poretka.

(Ne)ideološka priroda megaideologija

Podela na megaideologije biće preuzeta od Milana Brdara⁸, uz uvažavanje svih njenih nedostataka i ograničenja, budući da bi detaljna polemika o ovom pitanju prevazišla cilj rada, koji je usmeren na prikaz jednog pristupa kritici socijalizma. Njegova podela naglašava međunose megaideologija koje dele određene šire korpuse vrednosti, ali prednost daju različitim partikularnim principima. Zajedničke vrednosti koje, prema Brdaru, omogućavaju diferenciranje megaideologija jesu jednakost, zajedništvo i sloboda. Ove vrednosti mogu se izdvojiti kao temeljne za sve tri megaideologije ukoliko se prihvati pretpostavka da se ideologije razvijaju u odnosu na polazne pretpostavke liberalne ideologije.⁹ Tako socijalizam, odnosno egalitarizam kako ga Brdar naziva, prednost daje vrednosti jednakosti, zatim zajednici, a potom slobodi. Ova megaideologija utemeljena je prvenstveno u načelima pravde i ekonomskoj sferi društva. Liberalizam, sa druge strane, na prvo mesto postavlja vrednosti slobode, potom jednakost, a zatim zajednicu, pri čemu se ove vrednosti ostvaruju kroz pravni poredak i političke institucije. Solidarizam, odnosno konzervativizam, ostaje kao etički utemeljena megaideologija u kojoj vrednost zajednice ima prednost nad slobodom i jednakošću. Ovakva podela megaideologija podrazumeva dve važne pretpostavke. Prva je njihov „aksiomatski status: uzajamna nezavisnost, i sintetička jednakost ovih megaideologija“, što se mora imati u vidu tokom čitave diskusije.¹⁰ Ovu podelu prihvat ćemo kao analitički relevantnu, budući da se sličan pristup ideologijama može pronaći i kod drugih autora. Upravo se iz nemogućnosti njihovog potpunog mešanja, ali i iz pretpostavke o nužnoj jednakosti i izbalansiranosti vrednosti na kojima počivaju, proizilazi pro-

⁸ Milan Brdar, „Megaideologije i problem sinteze: Nacrt za kritičku revalorizaciju društveno-naučnih paradigmi“, *Theoria* br. 1. (1992): 69–96.

⁹ Ljubomir Tadić, *Tradicija i revolucija* (Beograd: Srpska književna zadruga, 1972), 189–279; Jovo Bakić, *Evropska krajnja desnica* (Beograd: Clio, 2019), 33–81; Vojin Milić, *Prilozi istoriji sociologije*, (Sarajevo: Veselin Masleša, 1989), 168, 407–489; Immanuel Wallerstein, *After Liberalism* (New York: The New Press, 1995), 72–93.

¹⁰ Brdar, „Megaideologije“, 74.

blem svojevrsne „nulte sume“ ideologija, na kom će se zasnivati dalja argumentacija.¹¹ Megaideologije teže sopstvenom održanju, ali u okviru pretpostavke o jednakom značaju vrednosti na kojima se temelje različiti ideološki sistemi, opravdano je očekivati strukturnu nestabilnost. Drugim rečima, budući da su sve tri vrednosti prisutne u svakoj od megaideologija, promena njihove hijerarhije nužno zahteva transformaciju celokupnog sistema društvenih odnosa. Argument koji će biti iznet odnosi se upravo na nemogućnost egalitarne megaideologije, odnosno socijalizma, da uspostavi dugoročno stabilan (mega)ideološki sistem u situaciji kada vrednost jednakosti postane dominantna u vrednosnoj hijerarhiji. Ovaj rad dodatno će pokušati da ponudi tumačenje prema kom egalitarna megaideologija može da se posmatra jedino kao pseudoideologija, bliža ideji utopije nego realno održivoj ideološkoj strukturi. Dalje produbljivanje i systemska razrada modela megaideologija prevazilaze okvire ovog rada. Ipak, važno je naglasiti potrebu za njegovim preispitivanjem, kako bi buduća istraživanja mogla biti teorijski plodnija i analitički preciznija.

Nemogućnost sinteze prema Brdarevom modelu upućuje na nemogućnost održanja sistema kao stabilne celine. Vratimo li se na početnoj tvrdnji, prema kojoj se sistemi vrednosti određuju kao dominantni okvir u razumevanju ideologija, uviđamo njihovu ključnu važnost za samu analizu. Sistemi vrednosti daju okvir za razumevanje i viđenje sveta, ali i za interpretaciju društvenih pojava kao činjenica.¹² Vrednosne standarde u jednom društvu, putem simboličkog nasilja, nameću dominantne društvene grupe.¹³ Ovi standardi podrazumevaju vrednosne orijentacije koje se mogu interpretirati kao „liberalne, socijalističke ili konzervativne“, u zavisnosti od toga kakvi se stavovi zagovaraju i institucionalno potvrđuju. Sama izloženost sadržajima oblikovanim unutar određenog vrednosnog sistema može biti dovoljna za širenje pojedine ideologije. Prihvaćeni model, u skladu sa tim, upućuje na potrebu identifikovanja izvora temeljnih vrednosti unutar različitih megaideologija. Socijalizam će, pratimo li Brdarev model egalitarizma, izvor svoje pokretačke snage pronaći u nepravdnosti ekonomije. Međutim, upravo je ekonomija, kao univerzalni nosilac vrednosti, najslabiji kohezivni element u smislu dugoročnog održavanja

¹¹ Bakić, *Evropska krajnja desnica*, 33–81; Milić, *nav. delo*, 407–489; Vladimir Ilić, *Oblici kritike socijalizma* (Zrenjanin: Gradska narodna biblioteka „Žarko Zrenjanin“, 1998), 5–55, 149–201.

¹² Emil Dirkem, *Elementarni oblici religijskog života* (Beograd: Prosveta, 1982), 377–403.

¹³ Pierre Bourdieu, *Outline of a Theory of Practice* (Cambridge: University Press, 1998), 72–96.

zajednice.¹⁴ Njena slabost ogleda se u ograničenjima prilikom definisanja pripadnosti društvenoj grupi, budući da uključuje širok spektar promenljivih koje je neophodno uzeti u obzir pri procesu identifikacije. Nasuprot tome, ideje slobode i zajedništva jednostavije su za operacionalizaciju i mobilizaciju jer omogućavaju jasnije razlikovanje među grupama, bilo na osnovu etniciteta, kolektivnog sećanja ili borbe za slobodu. Liberalna megaideologija, s druge strane, ekonomiju koristi instrumentalno, kao nadogradnju primarne vrednosti slobode. Instrumentalizacija ekonomije kao sredstva dodatno učvršćuje ideju slobode, pre svega kroz normativno utemeljenje privatne svojine. U okviru egalitarne megaideologije, međutim, privatna svojina stoji u svojevrsnoj jukstapoziciji sa ostatkom vrednosnog korpusa, proizvodeći unutrašnju napetost sistema.¹⁵ Ono što se socijalizmu ne može osporiti jeste pokretačka snaga ekonomije u procesu ubrzane modernizacije društva. Ipak, tu dimenziju nećemo dalje razrađivati u okviru ovog rada.¹⁶ Nasuprot tome, liberalizam i konzervativizam zadržavaju veći potencijal za izgradnju stabilnijih sistema vrednosti, jedan pronalazeći svoj izvor u pravu i ideji slobode, a drugi u veri i naglašavanju jedinstva zajednice.

Da bi ideologije bile politički delotvorne i ideološki instrumentalizovane, one moraju svoj temelj nalaziti u stabilnijim agregatima vrednosti.¹⁷ Kako bismo izbegli problem u koji zapada i Šmit, razumejući politiku pre svega kroz sukob, a manje kroz zajedničke vrednosti, pod agregatima vrednosti podrazumevaćemo obrasce koje ideologije usvajaju, normativno uzdižu i kao poželjne nameću društvenim akterima.¹⁸ U tom kontekstu važno je napomenuti Šmitov karakterističan odnos prema političkoj filozofiji, u okviru koje kao ključni izvor zajedništva prepoznaje postojanje

¹⁴ Karl Schmitt, „The political theory of myth”, accessed 2. 12. 2025, <https://thenewpolis.com/2022/12/15/the-political-theory-of-myth-carl-schmitt/>.

Šmitov doprinos ovom radu nikako ne može biti politički, već sušto analitički. Fokus na jednom ranom radu zadržava se zbog heurističke plodnosti tumačenja ideologije i njene zasnovanosti na vrednostima koje nastaju u zajednici, radije nego na apstraktnim idejama. Njegov kasni rad kao teoretičara prava i apologete nacističke ideologije biće Bartezijski ostavljen po strani (u delu *The Death of the Author*).

¹⁵ Brdar, „Megaideologije”, 69–96.

¹⁶ Ilić, *nav. delo*, 149–201; Todor Kuljić, *Teorije o totalitarizmu* (Beograd: Istraživačko-izdavački centar SSO Srbije, 1983), 147–163.

¹⁷ Schmitt, „Political theory of myth”.

¹⁸ Mills, *nav. delo*, 33–58; Schmitt, „Political theory of myth”.

neprijatelja.¹⁹ Šmit, međutim, redukuje politiku na decizionizam i distinkciju prijatelj/neprijatelj, ostavljajući malo prostora za razmatranje uloge vrednosti, ekonomije, kulture i drugih integrativnih činilaca društva.²⁰ Ipak „zajednici“ je neophodan „saboljonosac“, suveren koji, u jednoj vrsti totalitarnog režima, nameće sebe kao „oca nacije“, ali i kao figuru koja usmerava kolektivnu energiju ka neprijatelju i predvodi borbu protiv nje, bilo da je ona shvaćena neposredno ili posredno.²¹ Liberalne ideologije, koje se zasnivaju na nekoj vrsti republikanizma, suverenost ostavljaju širim građanskim slojevima.²² Ova kratka konceptualizacija poslužiće nam nešto kasnije, kada budemo govorili o ulozi zajednice elementu koji nedostaje egalitarnoj megaideologiji, odnosno o totalitarizmu kao supstitutu zajednici.

Pre nego što nastavimo sa analizom ideologija i konkretnog uticaja koji vrednosne orijentacije imaju u ovom radu, neophodno je preciznije odrediti pojam ideologije. U svom kapitalnom delu *Ideologija i utopija*, Karl Manhajm postavio je temelj metodološkog i konceptualnog okvira unutar kog se razvija i ova analiza. Sociologija znanja, zajedno sa pojmom ideologije, istraživaču pruža mogućnost razumevanja življenog sveta, uz uvažavanje specifičnosti društvenog sistema koje oblikuju socijalno okruženje. Ono što se u svakodnevnom govoru naziva ideologijom – skup vrednosti koje se u društvu predstavljaju kao poželjne i normativno obavezujuće – oblikuje svakodnevicu pre svega kroz usmeravanje percepcije stvarnosti.²³ To se postiže na dva načina, kroz pojmove ideologije i utopije. U najosnovnijem određenju, ideologija i utopija su srodni, ali vremenski diferencirani pojmovi. Dok ideologija prethodi razumevanju življenog sveta, postavljajući pravila i oblikujući odnose u društvu kao dominantan idejni okvir, utopija predstavlja kvalitativno različit sistem, skup novih

¹⁹ Aleksandar Molnar, *Sunce mita i dugačka senka Karla Šmita* (Beograd: Službeni glasnik, 2010), 153–200.

²⁰ Karl Schmitt, “The Concept of the Political”, accessed 2. 12. 2025, https://archive.org/stream/schmitt-carl-concept-of-the-political.pdf-pdfdrive-1/Schmitt%2C%20Carl-%20Concept%20of%20the%20Political.pdf%20%28%20PDFDrive%20%29%20%281%29_djvu.txt.

²¹ Molnar, *Sunce mita*, 153–200; Kuljić, *Teorije o totalitarizmu*, 147–163.

²² Žan-Žak Ruso, *Društveni ugovor* (Beograd: Filip Višnjić, 2016), 6–31.

²³ Manhajm, *Ideologija i utopija*, 53–107.

ideala kojima se teži kako bi se prevazišao postojeći *status quo*.²⁴ Dok ideologija stabilizuje postojeći poredak, utopija ga problematizuje i usmerava ka transformaciji. U tom kontekstu moguće je postaviti megaideologije u odnos prema stvarnom svetu. Ideologije koje potenciraju egalitarizam mahom preuzimaju oblik utopije, budući da čak ni realsocijalistički sistemi nisu uspeli da u potpunosti ispune pretpostavke stabilnog ideološkog poretka. Drugim rečima, nisu dostigli koherentan i trajno održiv sistem vrednosti, koji bi prethodio i usmeravao razumevanje društva na način karakterističan za konsolidovanu ideologiju. Jedan je razlog za to može se pronaći u nemogućnosti dugoročne koegzistencije socijalističkih sistema sa drugim megaideološkim sistemima. Tome u prilog ide i Marksova pretpostavka da proleterska revolucija ne može ostati izolovan istorijski izuzetak, već mora poprimiti univerzalni karakter i zahvatiti čitav svetski poredak. Ukoliko ostane parcijalna, izložena je spoljnim pritiscima i unutrašnjim protivrečnostima koje onemogućavaju njenu stabilizaciju kao dominantne ideologije.²⁵ Sa druge strane, dajući primat srodnijim vrednostima, liberalizam i konzervativne ideologije lakše se pozicioniraju na strani ideologije, ukoliko uopšte mogu da istupe iz tog konceptualnog okvira i postanu utopije.²⁶ Ove ideologije, po svojoj definiciji, ne projektuju budući svet kao kvalitativno drugačiji, već teže očuvanju i postepenoj transformaciji postojećih strukutra. Upravo kroz takvo oslanjanje na stabilnije vrednosne obrasce obezbeđuju svoje mesto među konsolidovanim ideologijama.

Dodatno, Šmit nekoliko godina pre Manhajma naslućuje još jedan važan aspekt ideologije, koji se odnosi na to je da ideologija nužno gradi i održava stabilnost, dok utopija cilja na Bakunjinovo (Mikhail Bakunin) kreativno rušenje.²⁷ Na osnovu toga možemo zaključiti da se egalitarizam

²⁴ Manhajm, *Ideologija i utopija*, 53–107; Milić, *nav. delo*, 407–489.

²⁵ Karl Marks, "Manifesto of the Communist Party", accessed 2. 12. 2025, <https://www.marxists.org/archive/marx/works/1848/communist-manifesto/>.

²⁶ Ovde vredni ukazati na teoretičare poput Julijusa Evole, koji u svom delu *Zajahati tigra* iznosi shvatanje da tradicionalizam ni u kom slučaju ne može da bude kvalitativno novi cilj, već da se sistemi neminovno vraćaju tradiciji nakon sigurnog urušavanja vešatčkih narativa.

²⁷ Schmitt, "Political theory of myth"; Aleksandar Molnar, *Rasprava o demokratskoj ustavnoj državi* (Beograd: B92, 2002).

može sagledati samo u kontekstu utopije, dok se druge dve megaideologije mogu pojaviti na obe strane, ali u najvećem broju slučajeva poprimaju oblik ideologije, odnosno konkretnog i institucionalno utemeljenog društvenog sistema. Izuzetak mogu biti realsocijalistički i socijaldemokratski sistemi, o kojima će biti reči nadalje, i to u kontekstu formiranja pseudoideologije koju ćemo kasnije preciznije odrediti, a koja poprima obrise totalitarnog režima u kom hegemonija preuzima ulogu mehanizma vrednosne integracije.²⁸ Poslednja napomena koju treba imati na umu jeste i da se ideologija i utopija zasnivaju na iracionalnim vrednostima, ali se razlikuju u načinu njihove primene. Racionalno organizovani sistemi koristiće upravljanje tim iracionalnim vrednostima kako bi izgradili i održali stabilnost ideologije, dok utopijski projekti, crpeći energiju iz kreativnog haosa, često ne uspevaju da racionalizuju sopstveno delanje.²⁹ *Differentia specifica* ova dva koncepta može se uočiti u Tadićevom zapažanju da se političke teorije „preistorije“ često opisuju kao normativne i zasnovane na utopijskim idealima, dok se „moderne“ teorije razumeju kao vrednosno racionalne i analitičke.³⁰ U tom smislu, egalitarna ideologija, preciznije rečeno, utopija, stoga ispoljava iracionalnost na teorijskom planu, koja se potom racionalizuje kroz praksu totalitarizma. Nasuprot tome, preostale dve megaideologije mogu se tumačiti kao *par excellence* ideološke.

Egalitarna megaideologija kao korak ka nacionalizmu

Vrednosti koje su temeljnije socijalizovane i obrasci ponašanja koji su češće isticani kao deo ideologije stvaraju svojevrsan tip društva.³¹ Time ideologija, pre nego utopija, oblikuje življeni svet. Utopija, koja nastupa tek nakon shvatanja življenog sveta, ne daje jasan sistem koji bi trebalo da održava stabilnost društva, već se zasniva na idealima do kojih treba doći, a čija je primena spekulativna, naročito u socijalističkom obliku. Na ovom mestu Molnar se, po ugledu na Šmita, poziva na Bakunjinovu tezu o destruktivnoj kreativnosti.³² On ističe da destrukcija zapravo otvara vra-

²⁸ Milić, *nav. delo*, 407–489; Ilić, *nav. delo*, 149–201; Kuljić, *Teorije o totalitarizmu*, 147–163.

²⁹ Schmitt, „Political theory of myth“; Andrej Stojanović, „Dve zastave, jedna Srbija: Zastava kao totem i nacionalni mit“, *Balkanske sinteze* 12, br. 1 (2025): 33–47.

³⁰ Ljubomir Tadić, *Nauka o politici* (Beograd: Rad, 1988), 345–353.

³¹ Mils, *nav. delo*, 33–58.

³² Molnar, *Rasprava*.

ta novoj kreaciji, koja se u egalitarnim sistemima bazira na pravdi i pravednosti, u kontekstu pravedne raspodele. Kreativna destrukcija razgrađuje postojeći sistem, praveći od njega novi, kom su neophodne ili dovoljno jake zajedničke vrednosti ili dovoljno jak mehanizam prinude. Videćemo kasnije da egalitarna megaideologija ne poseduje nijedan od ovih preduslova. Ipak, kao poprilično širok i apstraktan koncept, pravednost raspodele sredstava nije dovoljno razvijena da bi po sebi mogla da nosi i integrišuću funkciju. Iako Rols (John Rawls) tvrdi da se pravda kao osnova političkog delanja ogleda upravo u jednakoj raspodeli (imajući u vidu njegovu parabolu sa nepoznatim ishodom rođenja), autori poput Nozika (Robert Nozick) oponiraju takvom stanovištu, ističući u prvi plan njegovu suprotstavljenost sa individualnim pravima, ali i nelegitimnost polazne pretpostavke jer racionalni akteri ne bi učestvovali u takvoj preraspodeli.³³ Dodatno, pravednost u ovom konceptu morala bi biti povezana sa drugim sklopovima društvenog upravljanja, ideologijom ili centralizacijom upravljanja, što je u slučaju Jugoslavije bila realnost.³⁴ Posledično, sama pravedna raspodela ne daje dovoljno vezivnog tkiva za održavanje društva na okupu, već zahteva dodatnu instrumentalizaciju. Njena udaljenost od svakodnevnog iskustva ili identifikacije sa zajednicom ne dozvoljava joj da samostalno integriše aktere. Altiserovski (Louis Althusser) govoreći, u nedostatku jake zajedničke vrednosti ili vrednosne koherentnosti, ideologija mora, posredstvom u njegovom primeru „državnih ideoloških aparata“, direktno da utiče koherentnost vrednosti, neretko simboličkim nasiljem.³⁵ One vrednosti koje su u sklopu ideologije bolje socijalizovane, a čiji se vrednosni obrasci usvoje u društvu, dalje oblikuju društvene procese.³⁶ Statičnost koja potencijalno proizilazi iz ovakve upotrebe ideje socijalizacije glavni je deo tumačenja ideologija iz ugla buržoaskog konzervativizma, ali je istovremeno neophodna za njeno tumačenje kao koncepta koji hegemonijom teži samoodržanju.³⁷ Otuda će vrednosti

³³ Slobodan Antić, *Dosadna sociologija* (Beograd: Filozofski fakultet, 2022); Robert Nozick, *Anarhija, država i utopija* (Podgorica: CID, 2010).

³⁴ Todor Kuljić, *Tito: Sociološka studija* (Beograd: Institut za političke studije, 2005), 43–69, 131–151.

³⁵ Luj Altiser, *Ideologija i državni ideološki aparati* (Loznica: Karpos, 2015); Pierre Bourdieu, *Outline of a Theory of Practice* (Cambridge: University Press, 1998), 72–96.

³⁶ Mils, *nav. delo*, 33–58.

³⁷ Milić, *nav. delo*, 407–489.

koje su bliže akterima lakše biti usvajane, dok će utopijske i dalje ostati apstraktne i daleke. Samo insistiranje na pravednosti raspodele, kao apstraktnom konceptu, spram pojma zajednice ili slobode (mada i ova druga nosi visok nivo apstrakcije) previše je udaljeno da bi se uzelo kao elementarni pojam megaideologije. Dodatno otežavajuća okolnost jeste i predominantan položaj druge dve megaideologije, odnosno njihovih vrednosnih korpusa. Sloboda, lični posed, zajedništvo, tradicija i dr. mnogo su pristupniji u istorijskom i kulturnom iskustvu, a time i otporniji na promene i stabilniji kao nosioci društvene integracije.

Šmit³⁸, iako samo nagoveštava ovo polazište, daje veoma slikovit primer. On smatra da klasna nejednakost može da bude izuzetno motivišuća, ali da sama ne može da napravi temeljnije promene u društvu jer nije dovoljno opipljiva, dirkemovskim rečima, nije dovoljno elementarna da bi se mogla uzeti kao polazna tačka. Njoj se kao suprotno postavlja nacionalno jedinstvo ili jedinstvo zajednice, koje će pre uspeti da obrazuje društvenu grupu. Ne treba zalutati previše na tragu Šmitovog stanovišta jer je suština kritike u prihvatanju elementarnijih vrednosti kao ključnih za razvoj ideologije, a ne u apologiji socijaldarvinizma.³⁹ Naglašavanje uloge zajedništva nacije jednako je, ako ne i opasnije, od naglašavanja jednakosti i solidarnosti, pre svega jer nacionalistička megaidologija često kao svoj sastavni deo podrazumeva izopačene, ekstremne stavove, ksenofobiju, rasizam, fundamentalizam i dr. No, kako je cilj ovog rada identifikacija razloga raspada egalitarne megaideologije, polemika o sistemima koji dolaze namesto nje prevaizlazi planirane okvire. Važan zaključak na ovom mestu jeste da se (egalitarna) utopija ne može sagledati kao ideologija u punom smislu te reči, budući da se zajednica znatno teže integriše oko apstraktnih pojmova. Takva koncepcija nužno pretpostavlja posredovanje neke druge, primarnije i iskustveno bliže vrednosti, koja bi mogla da preuzme integrativnu funkciju i obezbedi stabilnost poretka.

Očekivano je, nakon svega iznesenog, da će druge dve megaideologije preuzeti primat, odnosno da će se u okvirima koje nalažu kreirati i oblikovati življeni svet. Apstraktnost i udaljenost sistema vrednosti koji treba da bude osnov egalitarističke megaideologije prepoznao je i sam

³⁸ Schmitt, „Political theory of myth“.

³⁹ Schmitt, „The Concept“.

Marks, naglašavajući na nekoliko mesta da su prosveteni članovi inteligencije neophodni kako bi se proleterska revolucija mogla izneti zato što oni treba da stvaraju narative koji će povući šire mase na delanje.⁴⁰ U druga dva primera to nije slučaj jer su vrednosti i njihova primena, kao deo ideologije, gotovo samorazumljive. Ono što se, međutim, pokazuje kao naročito značajno jeste uloga inteligencije, organske ili tradicionalne, pri čemu u modernom dobu preteže organska, koja primarno deluje u pravcu održanja kulturne hegemonije, nagoveštavajući time totalitarne tendencije socijalističkih (a i nacističkih) režima.⁴¹ Kritike egalitarizma sleva primarno su fokusirane na dva fenomena, birokratizaciju i revizionizam.⁴² Dodatno, socijaldemokratske i liberalne kritike često naglašavaju demokratski kao ključnu problematičnu dimenziju, dok se u okviru konzervativnih interpretacija naglašava neuspešnost egalitarnosti u pogledu izgradnje jedinstvenog sistema. Shodno tome, upravo u birokratizaciji koja se razvija oko demokratije, a koja ne uspeva dovoljno brzo i u dovoljnoj meri da rasprostrani zajedničke vrednosti, odnosno zbog nemogućnosti, dirkemovski rečeno, stvaranja kolektivne svesti, egalitarna društva, koja svoje postojanje zasnivaju na solidarnosti, ne uspevaju da naprave naredni korak ka mehaničkoj vrsti solidarnosti. Nasuprot tome, druge dve megaideologije, zbog manje apstraktnog i iskustveno bližeg vrednosnog jezgra, brže formiraju kolektivnu svest i efikasnije održavaju koherentan društveni sistem. O specifičnostima ovih ideologija u ovom radu neće biti više reči jer bi nas to značajno udaljilo od teme, ali je bitno prepoznati kvalitativnu razliku između ideologija i na ovom mestu.

Birokratizacija će, ukoliko prihvatimo Mihelsov „gvozdeni zakon“, uvek dovesti do samourušavanja jedne nepotrebno uveličane strukture.⁴³ Birokratija realsocijalističke sisteme neretko dovodi u „etatizam“, odnosno u centralizaciju sve izvršne moći u jednu instituciju.⁴⁴ Napetost u tom centralizovanom sistemu bez čvrste kolektivne svesti može dovesti do jakog pucanja sistema i isplivavanja uticaja druge dve megaideologije

⁴⁰ Marx, „Manifesto“.

⁴¹ Gramši, *nav. delo*, 1–37.

⁴² Ilić, *nav. delo*, 149–201.

⁴³ Robert Michels, *Political parties* (New York: Heart's International Library Co, 1915), 377–393.

⁴⁴ Ilić, *nav. delo*, 149–201.

koje se, kako smo ustanovili, zasnivaju na manje apstraktnim vrednostima. Izvrćući Marksovu tezu o primarnosti ekonomske baze, a sledeći Hobsbauma⁴⁵, upravo nadgradnja postaje presudna za održanje ili transformaciju megaideologije.

Vrednosne orijentacije koje nastaju kao odgovor na složenije koncepte i društvene situacije obično su slabije naglašene od onih koje crpe snagu iz izvornih, jednostavnijih značenja. Ovo se može naslutiti iz povećane raširenosti ksenofobije i šovinizma u bivšim socijalističkim (ili, u našem slučaju, socijaldemokratskim) zemljama, u poređenju sa naglašavanjem pitanja klasne borbe, egalitarnosti i solidarnosti. Empirijski, ovo potvrđuje primer Vajmarske Nemačke, gde je popularnost nacističke partije rasla dvadesetih i početkom tridesetih godina XX veka. U slučaju Jugoslavije, „kopernikanski obrt“ Miloševićeve SPS, popularizacija HDZ-a, a zatim i istraživanja o prihvatanju konzervativnih stavova kod mladih, potvrđuju istu tendenciju.⁴⁶ Konzervativne ideologije, koje svoj izvor nalaze u tradiciji zajednici ili u široko prihvaćenim vrednosnim orijentacijama, stoga preuzimaju primat i postaju zaseban oblik ideologije, koji u savremenim društvima često zauzima finalni oblik ideologije. Socijalistička društva koja dugo opstaju pod velom totalitarizma, a bez uspešne socijalizacije vrednosti koje bi ih približile klasičnim ideologijama, neretko se raspadaju, ponekad i nasilno. U prilog tvrdnji o neminovnom uticaju totalitarizma na opstanak egalitarne utopije ide i teza da je „klasno pitanje imalo bezuslovan prioritet nad nacionalnim“, odnosno da je partijsko pravo bilo način suprotstavljanju konzervativizmu.⁴⁷ Među izvorima nestabilnosti egalitarne utopije u realsocijalističkoj Jugoslaviji nalazi se i veoma rana suprotstavljenost nacionalnih entiteta, odnosno njihova težnja ka nezavisnosti, kao u slučaju MASPOK-a ili *Memoranduma* SANU-a. Kao rezultat raspada dolazilo je do razvoja novih pokreta, koji su u svojoj srži imali manje apstrakne, ideološke vrednosti, koje su direktno upućivale na razliku „mi“/„oni“, u slučaju Jugoslavije na nacionalnoj osnovi, a u slučaju Nemačke na rasnoj. Katalizator promene u oba društva bila je kombinacija spoljnih uticaja i unutrašnjih previranja, prouzrokovanih nedovoljno uspešnom socijalizacijom ideoloških vrednosti. Egalitarna megaideo-

⁴⁵ Hobsbaum i Rejndžer, *Izmišljanje tradicije*, 5–27.

⁴⁶ Ilić, *nav. delo*, 279–365; Milica Bakić-Hayden, *Varijacije na temu „Balkan“* (Beograd: IFDT, 2006), 31–75.

⁴⁷ Kuljić, *Tito*, 148.

logija se na ovom mestu možda najočiglednije postavlja kao slaba karika modela, budući da nije uspela da na dovoljno stabilan način socijalizuje svoje apstraktne polazne vrednosti.

U pucanju ovakvog sistema vidi se kontinuitet koji smo naglasili na početku. I socijaldemokratija obojena egalitarnim vrednostima i real-socijalizam kao totalitarna utopija u svom neuspehu dolaska u položaj ideologije u prvi plan postavljaju jednu od najočiglednijih podela, onu na „nas“ i „njih“. Vratimo li se na ideju da je pozna modernost samo prena-glašena modernost, kvantitativno ubrzana i usložnjena, možemo tumačiti načine na koje su egalitarni sistemi vidljivi kao suvišni korak u cikličnom kretanju naglašavanja pojedinih sistema vrednosti. Kroz istoriju, liberali-zam i socijalizam bili su izuzetno bliski, ali se nakon Prvog svetskog rata i nastanka prvih socijalističkih država ova veza zamaglila, a konzervati-vizam i liberalizam postali su srodni.⁴⁸ Socijalistički sistemi težili su da kroz svoju centralizaciju i totalitarizam postanu kontrolori društva, odno-sno da silom preuzmu ulogu ideologije. Kako smo ranije pomenuli, uto-pijska osnova ideologije, pogotovo ona zasnovana na ekonomskom ega-litarizmu, sama po sebi nije dovoljno sadržajna da bi se oko nje izgradila potpuna ideologija. Mit o neprijatelju, koji se zasniva na elementarnijim razlikama „nas“ i „njih“, mnogo je primenljiviji od mita o nejednakosti i klasnog rata.⁴⁹ Ipak, Šmita treba interpretirati sa zadržskom. On ne uspeva da uvidi da postojanje neprijatelja nije jedini preduslov integracije dru-štva. Važno je imati na umu da je Šmit svoju političku teoriju gradio na osnovama, najblaže rečeno, socijaldarvinizma, odnosno rasizma. Neka tumačenja nagoveštavaju da neprijatelj, prema Šmitu, može biti bilo ko na kog se „uperi sablja“, no u praksi je neprijatelj uvek bio neko ko je vidno drugačiji.⁵⁰ Naše prihvatanje Šmitovog pristupa teži da zadrži osnovni pristup, prema kom neprijatelj pomaže integraciji društvenih grupa i for-miranju ideologije, ali se kritički osvrćemo na Šmitovo dalje primenjivanje figure „neprijatelja“ u okviru obračuna sa različitostima. Ranije nagove-šteni Parsonov uticaj preuzima primat u trenutku udaljavanja od Šmitove ideje, što znači da će socijalizacija u okviru ideologije, spram „buduće so-cijalizacije“ utopističkih sistema, odneti prevagu u određivanju odnosa

⁴⁸ Wallerstein, *nav. delo*, 72–93.

⁴⁹ Schmitt, „Political theory of myth“; Molnar, *Sunce mita*, 153–200.

⁵⁰ Molnar, *Sunce mita*, 153–200.

„nas“ i „njih“ i time pohranjivati pojedine oblike ideologija, odnosno otpor utopističkim idejama.⁵¹

Uprkos nedostacima ideologije egalitarizma, a uz okretanje ka centralizovanim ili totalitarnim vidovima društvene organizacije, moguće je kreiranje, nazovimo to, pseudoideologije. Nijedna ideologija sama po sebi nije antietatistička. Ukoliko etatizam shvatimo kao centralizaciju i dolaženje u hegemoni položaj određene (ma koliko razvijene) ideologije⁵², one ideologije koje ostaju nerazvijene po pitanju jačine integrišuće funkcije svojih polaznih pretpostavki (u našem slučaju egalitarna megaideologija), poprimaju samo neke karakteristike ideologije. Kako bi se nadomestili nedostaci, centralizacija socijalističkih društava bila je racionalno rešenje. Totalitarna društva su po svojoj prirodi racionalna, ali se, radi opstanka, neretko koriste iracionalnim alatima. Kritike socijalizma, čak i one koje potiču sa leve, fokusirane na demokratiju, teže da društvo gledaju kao iracionalnu masu, koja se kontroliše racionalnim korišćenjem iracionalnih sredstava.⁵³ Centralizujući se i birokratizujući sistem upravljanja, socijalistički sistemi težili su da zadrže moć dezavuišući racionalnost ideologije utopijom koja ostaje nadohvat ruke. Ovo, pak, nije uspelo dugoročno da pomogne održanju ideologije. Prisila koja nastaje u totalitarnim sistemima vremenom je postala kobna po sistem, ali, da je bila zasnovana na već ustaljenoj ideologiji, ona bi bila dugovečnija. Totalitarni režimi u ovom smislu pretežno služe obezbeđivanju istrajnosti (pseudo)ideologije. Oni ojačavaju, bolje reći primoravaju, socijalizaciju pojedinih vrednosti pod pretnjom represije. Ovi režimi imaju mogućnost promene ideologije, odnosno mogućnost unošenja utopijskih vrednosti na „velika vrata“, dolazeći u hegemoni položaj u društvu.⁵⁴ Kuljić⁵⁵ primećuje da totalitarni režimi nastaju na oba ekstrema „političkog spektra“, i u fašizmu i socijalizmu. Fašistički režim je zasnovan na ustaljenoj iracionalnoj „besklasnoj“ ideologiji, zasnovanoj na mitskoj prošlosti, dok se u socijalizmu totalitarizam pojavljuje kao sredstvo prinude i represije za uvođenje novog „besklasnog“ sistema. Kroz svoj hegemoni položaj, obe ideologije nameću

⁵¹ Milić, *nav. delo*, 407-489.

⁵² Kuljić, *Tito*, 131-151, 194-215.

⁵³ Albrecht Koschorke, *Hitlerov Mein Kampf* (Beograd: Biblioteka XX vek, 2019), 7-31.

⁵⁴ Gramši, *nav. delo*, 56-69.

⁵⁵ Kuljić, *Teorije o totalitarizmu*, 147-163.

svoje sisteme vrednosti, ali urušavanjem socijalističkih sistema, a zbog apstraktnosti svojih vrednosnih osnova, često dolazi do vraćanja starim ideološkim vrednostima.

Još jedan je razlog ovome jeste latentnost, prikrivenost ograničavajućih funkcija iza ideološki usvojenih i ustaljenih vrednosti. Sa druge strane, utopijske vrednosti, koje svoju pokretačku snagu crpe iz življenog sistema, ostaju manifestne. Kao odgovor na nametanje manifestnih represivnih funkcija od strane apstraktnog klasnog neprijatelja (prema kanonu socijalizma), neprijatelj postaje birokratija ili, kasnije, kolektivno-vlasnički sloj (ukoliko se pozovemo na Lazićevu terminologiju). U toj klimi, solidarnost koja nastaje uzima oblik zajednice nama sličnih. „Mi” postaje delatna grupa, a vrednosti koje se usvajaju tiču se pre svega te grupe. Tako radničko pitanje, *par excellence* pitanje egalitarnih ideologija, postaje srž savremenih konzervativnih nacionalističkih pitanja, ali samo unutar zajednice radnika.⁵⁶ Pitanje (socijalne) pravde takođe dobija novo značenje – umesto pravde za sve, ono postaje pitanje pravde za „nas”. Identitetska pitanja takođe dobijaju naglašeniji oblik, pa postajee poželjno graditi sopstvo u okvirima zajednice. Ipak, sve ono strano, što se može smatrati udaljenim od „nas”, postaje dodatni izvor zajedništva i očuvanja jedinstva.

Ogled o raspadu megaideologija: Jugoslavija i Vajmarska Nemačka

Totalitarizam, ovaploćen u Jugoslaviji u ideji kulta ličnosti Josipa Broza Tita, održavao je ideološku sliku jedinstvenog egalitarnog društva, o čemu svedoče mnogi primeri Titovog delovanja u partiji i među narodom.⁵⁷ Ne čudi što je do raspada ovog socijalističkog sistema došlo nakon njegove smrti, nezavisno od davanja prvenstva unutrašnjim ili spoljašnjim razlozima.⁵⁸ Gotovo odmah nakon Titove smrti, u trenutku slabljenja državnih ideoloških aparata i (pseudo)ideologije egalitarizma, na površinu su isplivale nacionalističke tendencije dveju najznačajnijih država

⁵⁶ Bakić, *Evropska krajnja desnica*, 100–163.

⁵⁷ Kuljić, *Tito*, 131–151, 194–215.

⁵⁸ Jovo Bakić, *Jugoslavija: Razaranje i njegovi tumači* (Beograd: Službeni glasnik, 2011), 41–105; Mladen Lazić, „Društveni činioci raspada Jugoslavije”, *Sociološki pregled* (1994): 155–166.

Jugoslavije, Srbije i Hrvatske.⁵⁹ Masovni pokret, umiren za Titova života, ponovo se popularizuje u Hrvatskoj, dok se u Srbiji piše *Memorandum Srpske akademije nauka i umetnosti*, dokument koji glorifikuje srpstvo, podvlači „srpsko stradanje“ i „zanemarivanje Srbije“, a, u najekstremnijim delovima, neprijateljstvo ostalih naroda prema Srbima.⁶⁰ *Memorandum* je kritikovao cepanje Srbije, veličao srpsku istoriju (u svetlu onoga što Majkl Bilig kasnije naziva „banalnim nacionalizmom“⁶¹), a u potenciranju ideje Srbije i srpstva vidi se zastrašujuća količina, do tada prikriivanog, Šmitovog neprijateljstva.

Iz ranije iznesenog teorijskog razmatranja lako je fokusirati neke od ključnih faktora koji su uticali na ovakav razvoj događaja. Socijalizam je potenciranjem ideala bratstva i jedinstva svih naroda i narodnosti pokušao da pomiri i izjednači dva elementarna dela svih megaideologija: jednakost i zajednicu. Kao elementarnija, jednakost je neminovno preuzela vodeću ulogu u trenutku u kom je počela da slabi hegemonija (čega?) u Jugoslaviji. Ne bi bilo pogrešno pretpostaviti da je odnos megaideologija, od samog nastanka SFRJ na principima egalitarne megaideologije, uprkos hegemoniji partije bio nejednak, odnosno da je nacionalistički korpus vrednosti latentno nadjačavao pojavni nivo jedinstvene nacije. Nemogućnost uspostavljanja kontrole nakon potresa hegemonog sistema pokazala se presudnom za dalji ubrzani raspad države. Slabija sposobnost socijalizovanja pojedinaca unutar visoko apstraktnog vrednosnog sistema, nedostatak „prisile“ i posve jači uticaj elementarnijih vrednosnih orijentacija u narodnoj masi stvorili su uslove za ubranu promenu dominantnog vrednosnog sistema. Konkretni izbor nacionalizma spram liberalizma odredio je budućnost raspada Jugoslavije na krvav način, postavivši u prvi plan sve negativne aspekte Šmitovog ranog i kasnog rada, kao i sve ekstremne elemente nacionalističke, preciznije, desničarske politike.⁶²

⁵⁹ Luka Filipović, *Evrokomunizam i Jugoslavija 1968–1980* (Novi Sad: Akademska knjiga, 2023), 527–552.

⁶⁰ Nenad Dimitrijević, „Reči i smrt: Nacionalistička konstrukcija stvarnosti“, *Reč* (2000): 137–159; Srpska akademija nauka i umetnosti, *Memorandum Srpske akademije nauka i umetnosti (nacrta)*, pristupljeno 11. 1. 2026, <https://www.helsinki.org.rs/serbian/doc/memorandum%20sanu.pdf>

⁶¹ Majkl Bilig, *Banalni nacionalizam* (Beograd: Biblioteka XX vek, 2009).

⁶² Bakić, *Evropska krajnja desnica*, 100–163; Schmitt, „Political theory of myth“; Schmitt, „The Concept“.

Sa druge strane porast konzervativne nacionalističke vrednosne orijentacije pronalaze se i u Hrvatskoj još od nastanka Kraljevine Jugoslavije. Ovi obrisi zadržavaju se i u periodu pred sam raspad megaideologije i države. Uvidevši sebe kao ekonomski razvijeniju⁶³, kao saveznu državu koja „vuče“ Srbiju i druge države unapred, Hrvatska je neminovno težila razvoju konzervativne i liberalne megaideologije. Instrumentalizacijom ekonomski razvijenijeg položaja, ali i velike istorije, po sličnom principu kao i Srbija, Hrvatska je podrivala već oslabljenu egalitarnu megaideologiju, razdvajajući zapadne savezne republike od istočnih. Ovaj proces orijentalizacije istočnih republika kretao se u suprotnosti sa idejama egalitarizma, pogotovo u sloju radništva, te je rezultirao značajnom razlikom između razvijenih „nas“ i nerazvijenih „njih“.⁶⁴ Izvor ovih procesa, kao što će kasnije biti prikazano u slučaju Vajmarske Nemačke, može se tražiti i u osećaju kulturne uzvišenosti, na prvom nivou u orijentaciji prema Evropi, a na drugom u ranijem prihvatanju zapadnih, liberalnih vrednosti u sferi kulture. Ovakva situacija prouzrokovala je aktivno sukobljavanje dominantnih hegemonih vrednosti egalitarnog režima, kao i vrednosti novih megaideologija koje se u tom periodu razvijaju. Sa porastom netrpeljivosti, a pogotovo sa izbijanjem ratova na teritoriji Jugoslavije, egalitarna megaideologija u Jugoslaviji potpuno nestaje i pretvara se u konzervativnu, a kasnije u nekim državama, mirnim putem, u liberalnu megaideologiju.

Vajmarska Nemačka nastaje porazom Nemačke u Prvom svetском ratu, a njen kratak život može se podeliti u tri faze.⁶⁵ Prva faza u našem radu neće biti analizirana jer je zbog spoljnopolitičkih pritisaka i „uloge poraženog“ na unutrašnjem planu bilo nemoguće ustanoviti jedinstveni politički pandan bilo kojoj od tri megaideologije. Tek se od 1923. godine, sa razvojem privrede i uravnotežavanjem unutrašnje i spoljne politike, u Nemačkoj javljaju megaideološke tendencije bliske egalitarizmu, a od 1930. ova megaideologija slabi (kao i u slučaju Jugoslavije), pod uticajem dugogodišnjeg latentnog uticaja nacionalizma. Razloga za kratkovečnost ove države ima mnogo – od separatizma i nestabilne politike do uspona jakih ekstremno desnih struja.⁶⁶ Ipak, za naš rad je važan uvid koji upućuje na značajnu razliku sa Jugoslavijom – nepostojanje totalitarnog

⁶³ Bakić, *Jugoslavija*.

⁶⁴ Bakić-Hayden, *Varijacije*.

⁶⁵ Andrej Mitrović, *Vreme netrpeljivih* (Podgorica: CID, 1998), 160.

⁶⁶ *Isto*, 158–162.

režima koji bi zamenio „meku“ politiku egalitarne megaideologije. U toku vremena procvata privrede, kulture, umetnosti i dr. socijaldemokrate su upravljale nemačkom politikom, zadržavajući širi egalitarni korpus vrednosti, stavljajući položaj radnika, kvalitet života i radna pravameđu svoje glavne tačke fokusa.⁶⁷ „Mir je trajao samo dok su vremena bila dobra“, a krajom berze u SAD ekonomske teškoće ubrzo su ponovo zatekle Nemačku.⁶⁸ Tako se u Vajmarskoj Nemačkoj iz socijaldemokratskog sistema izrodio nacionalsocijalistički, na idejnom nivou iracionalan, ali sa veoma racionalnom primenom. Ekonomska kriza pokrenula je radnički pokret, koji je ubrzo poprimio obrise konzervativne ideologije, te ga neki teoretičari i dalje kategorizuju kao nacionalistički, ali i socijalistički sistem.⁶⁹ Ipak, prevagu u tom sistemu, prateći Šmitovu logiku, preuzima konzervativna ideologija, dok su pokušaji egalitarizma bili samo korak ka krajnjem ishodu.

Nije čudno to što se Nacionalsocijalistička Nemačka radnička partija koristila logikom koju je Šmit, tada ne znajući, skicirao kao najbolji način dolaska do „pravog“ suvereniteta naroda. Ekonomija je korišćena instrumentalno, kao izvor vrednosti, a istovremeno se u političkoj i društvenoj sferi jasno identifikovao neprijatelj države. Uz to se javio i novi mobilizacijski faktor, oličen u novoj krizi, nakon perioda prosperiteta. Sve ove komponente delovale su gradacijski, po konceptu koji je Brdar ponudio, a takva strategija ostavljala je prostora za raspad egalitarne megaideologije. U ovom slučaju, raspad egalitarne megaideologije nasleđuje konzervativizam. Zajedništvo nemačkih radnika, okupljenih oko korpusa vrednosti koje veličaju nacionalnu pripadnost i veliku istoriju, odigrali su značajnu ulogu u raspadu egalitarne megaideologije u Nemačkoj.⁷⁰ Kao što je već pomenuto, usled turbulentnog ranog razvoja države i značajno podeljene unutrašnje politike, socijalizacija egalitarnih ili građanskih vrednosti nije uspela da se razvije do dovoljno značajnih nivoa, a nepostojanje ideoloških aparata koji bi direktnije uticali na hegemono vrednosno orijentisanje naroda samo je ubrzalo proces nestanka ove megaideologije, a sa njom i Vajmarske Nemačke. Nova renesansa nemačkog ideali-

⁶⁷ Mitrović, *Vreme netrpeljivih*; Luke Ziegler, „A House divided: How Hitler Exploited the Politics of Weimar Germany“, *Tenor of our times*, no 11 (2022).

⁶⁸ Ziegler, „House“, 4.

⁶⁹ Molnar, *Rasprava*.

⁷⁰ Ziegler, „House“; Mitrović, *nav. delo*; Molnar, *Rasprava*.

zma bila je odgovor na kratkotrajan prosperitet, štoto ne treba zanemariti. Međutim, ona nije bila dovoljno jaka da se suprotstavi „elementarnim” idejama konzervativne megaideologije.

Dolaskom na vlast Adolfa Hitlera, a sa druge strane porastom ultranacionalizma u pojedinim jugoslovenskim državama, otpočeo je period nasilnog urušavanja građanskih, liberalnih, egalitarnih, pa i nekih konzervativnih vrednosti u sklopu autoritarnih militantnih režima. Oba ova režima došla su na vlast raspadom egalitarne megaideologije, prateći sličan razvoj događaja i uzročno-posledični tok. O mogućnosti odražavanja egalitarnih ideologija, kao načinima suprotstavljanju ovoj tendenciji, bilo bi dobro posebno govoriti.

Zaključak

Vodeći se apstraktnim idealima, egalitarizam u kratkom periodu uspeva da zadrži svoj položaj megaideologije, doduše, totalitaristički, putem kontrole. U suprotnom bi kratak period stabilnosti bio još kraći. Megaideologija zasnovana na utopiji, uprkos težnji za održanjem, ne ostaje dovoljno stabilna. Rezultat njenog raspada u dva predložena slučaja uvek je povratak nekoj od megaideologija zasnovanih na, manhajmovim jezikom govoreći, pravoj ideologiji. U slučaju raspada SSSR ili ujedinjenja Nemačke megaideologija liberalizma preuzela je vodeću ulogu, dok je raspadom dva sistema koje smo tumačili konzervativna megaideologija preuzela glavnu ulogu. U modelu koji je izneo Brdar, usled nekompatibilnosti utopijske vrednosti pravednosti, ova megaideologija predstavlja samo korak ka novom ciklizmu. Ovaj rad nije imao za cilj da na bilo koji način veliča bilo koju vrstu konzervativne ideologije kao nadmoćne, već da kritikuje prirodu politike i predoči jednu latentnu tendenciju da se egalitarni režimi raspadaju i usmeravaju ka izuzetno opasnim, a neretko i ekstremističkim konzervativnim ideologijama. Izneti primeri naziru ovu tendenciju na jednom širem nivou, te bi u narednim istraživanjima bilo korisno detaljnije proučiti pojedinačne slučajeve i razloge koji dovode do ove tendencije. Kao glavni razlog raspada egalitarne megaideologije identifikovali smo, kao što je pretpostavljeno u uvodnoj tezi, da je zbog unutrašnjih nedostataka utemeljenja egalitarne megaideologije, oličenim u veoma apstraktnom, prosečnom akteru dalekom korpusu vrednosti, koji nije na adekvatan način socijalizovan ili koji je čak prisilno nametnut, ova megaideologija dugoročno neodrživa, te da je ona samo međukorak između

druge dve megaideologije. Kao pretpostavljeni smer daljeg istraživanja uočava se dugovečnost tradicijâ kako liberalne tako i konzervativne ideologije (koje se takođe međusobno smenjuju, ali uz značajno manja cepanja stabilnog toka promena) u savremenom svetu. Rad je u konačnici rezultirao svojevrsnim upozorenjem na to kojim putem se može kretati egalitarna politika u trenucima njenog raspada, odnosno koji bi opasni i destruktivni sistemi mogli da je naslede.

Bibliografija

Literatura

- Antonić, Slobodan. *Dosadna sociologija*. Beograd: Filozofski fakultet, 2022.
- Althusser, Luj. *Ideologija i državni ideološki aparati*. Loznica: Karpos, 2015.
- Bakić, Jovo. *Evropska krajnja desnica*. Beograd: Clio, 2019.
- Bakić, Jovo. *Jugoslavija: Razaranje i njegovi tumači*. Beograd: Službeni glasnik, 2011.
- Bakić-Hayden, Milica. *Varijacije na temu „Balkan”*. Beograd: IFDT, 2006.
- Brdar, Milan. „Megaideologije i problem sinteze: Nacrt za kritičku revalorizaciju društveno-naučnih paradigmi”. *Theoria* br.1, 1992.
- Bourdieu, Pierre. *Outline of a Theory of Practice*. Cambridge: University Press, 1998.
- Bilig, Majkl. *Banalni nacionalizam*. Beograd: Biblioteka XX vek, 2009.
- Dirkem, Emil. *Elementarni oblici religijskog života*. Beograd: Prosveta, 1982.
- Dimitrijević, Nenad. „Reči i smrt: Nacionalistička konstrukcija stvarnosti”. *Reč*, br. 60. (2000), 138–159.
- Evola, Julijus. *Zajahati tigra*. Beograd: Ukronija, 2007.
- Feher, Ferenc, Agnes Heler i Đerđ Markuš. *Diktatura nad potrebama*. Beograd: Pečat, 1986.
- Filipović, Luka. *Evrokomunizam i Jugoslavija 1968–1980*. Novi Sad: Akademski književni zavod, 2023.
- Gramši, Antonio. *Intelektualci, kultura, hegemonija*. Novi Sad: Mediterran Publishing, 2018.
- Hobsbaum, Erik i Terens Rejndžer. *Izmišljanje tradicije*. Beograd: Biblioteka XX vek, 2011.

- Ilić, Vladimir. *Oblici kritike socijalizma*. Zrenjanin: Gradska narodna biblioteka „Žarko Zrenjanin”, 1998.
- Koschorke, Albrecht. *Hitlerov Mein Kampf*. Beograd: Biblioteka XX vek, 2019.
- Kuljić, Todor. *Teorije o totalitarizmu*. Beograd: Istraživačko-izdavački centar SSO Srbije, 1983.
- Kuljić, Todor. *Tito: Sociološka studija*. Beograd: Institut za političke studije, 1988.
- Lazić, Mladen. „Društveni činioci raspada Jugoslavije”. *Sociološki pregled*, br. 12, (1994), 155–166.
- Manhajm, Karl. *Ideologija i utopija*. Beograd: Nolit, 1968.
- Marx, Karl. *Manifesto of the Communist Party*. pristupljeno 20. februar 2025, Marxists.org. URL <https://www.marxists.org/archive/marx/works/1848/communist-manifesto/>.
- Michels, Robert. *Political parties*. New York: Heart’s International Library Co, 1915.
- Milić, Vojin. *Prilozi istoriji sociologije*. Sarajevo: Veselin Masleša, 1989.
- Mils, Rajt. *Sociološka imaginacija*. Beograd: Školska knjiga, 1964.
- Mitrović, Andrej. *Vreme netrpeljivih*. Podgorica: CID, 1998.
- Molnar, Aleksandar. *Rasprava o demokratskoj ustavnoj državi*. Beograd: B92, 2002.
- Molnar, Aleksandar. *Sunce mita i dugačka senka Karla Šmita*. Beograd: Službeni glasnik, 2010.
- Nozik, Robert. *Anarhija, država i utopija*. Podgorica: CID, 2010.
- Parsons, Talkot. *Društveni sistem i drugi ogleđi*. Novi Sad: Izdavačka knjižarnica Zorana Stojanovića, 2009.
- Ruso, Žan-Žak. *Društveni ugovor*. Beograd: Filip Višnjić, 2016.
- Schmitt, Karl. „The political theory of myth”. The New Polis, pristupljeno 20. februar 2025, <https://thenewpoli.com/>.
- Schmitt, Karl. *The Concept of the Political*. Chicago: University Press, 1995.
- Srpska akademija nauka i umetnosti, *Memorandum Srpske akademija nauka i umetnosti (nacrt)*, pristupljeno: 11. januar 2026, <https://www.helsinki.org.rs/serbian/doc/memorandum%20sanu.pdf>
- Tadić, Ljubomir. *Nauka o politici*. Beograd: Rad, 1988.
- Veber, Maks. *Vlast*. Novi Sad. Mediterran Publishing, 2014.
- Wallerstein, Immanuel. *After liberalism*. New York: The New Press, 1995.
- Ziegler, Luke. „A house divided: How Hitler Exploited the Politics of Weimar Germany”. *Tenor of Our Times*, No. 11, Article 18. 2022.

Andrej Stojanović

Master student of sociology

Faculty of Philosophy

University of Belgrade

andrej.stojanovic103@gmail.com

ORCID: <https://orcid.org/0009-0009-8739-4711>

On the Impossibility of the Coexistence of Socialist Mega-Ideology with “Modern” Mega-Ideologies: The Example of the Rise of Nationalism in Weimar Germany and Yugoslavia

In this paper the author sets up an analytic conceptualization of “megaideologies”, rethinking their categorization and their relations with other “megaideologies”. Milan Brdar’s conceptualization and theoretic/analytic approach is fully accepted. This approach divides common ideologies into three megaideological groups based on a certain set of characteristics. Each megaideology; egalitarian, conservative and liberal are graded based on their common characteristics: freedom, solidarity and community. Each of the megaideologies focuses on one of those characteristics the most, and on that basis they are evaluated and categorized in our analysis. The main point of interest of the analysis is the role of socialist, or egalitarian megaideology and its inability to coexist with other megaideologies. This claim is supported in two ways. First, this megaideology is analyzed using Karl Mannheim’s differentiation of ideology and utopia. In the analysis the author claims egalitarian megaideology to be more related to a utopia than an ideology. Furthermore the other two megaideologies are viewed as ideologies par excellence. The second level of argumentation builds on the first in a sense that due to it being a different form of ideology, egalitarian megaideology needs some system of forcing its own existence. This means that, in order for utopian egalitarianism to exist, it needs to employ more of its resources into finding new ways of “being more ideology-like”. Due to it not being an ideology, egalitarian megaideology (in contrast to the other two), and not being able to “exist

on its own”, the author claims it can only be viewed as a step toward either liberal or conservative ideology. This character of egalitarian megaideology posts it only as a part of a broader process of coexistence of megaideologies. The main finding of the analysis suggests the author’s conceptualization should be studied further, to identify ideological character of liberal and conservative ideologies, which would lead to a better quality of the conceptualization suggested by Brdar.

KEY WORDS: Mega-ideologies, Ideologies, Socialism, Liberalism, Conservatism, Politics, Utopia.